

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԻ

ԵՒ ԳԵՈՐԳԵԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

(Դ ԴԱՐԻՑ ՄԻՆՁԵՒ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ)

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԲ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Ը ԿԱՐԲԵՑՈՒ ՕՐՈՎ

(1831 – 1842)

Ս. էջմիածնի Վարդապետարանը իր գոյութիւնը շարունակում է նաեւ Եփրեմի յաջորդ Յովհաննէս Ը Կարբեցի կաթողիկոսի օրով (1831-42)։ Թաղիաղեանի Հրաժարումից յետոյ, այնտեղ ուսուցիչ է հրաւիրւում Գրիգոր Շաքարճեանը։ «Յետ ելանելոյ Մեսրոփայ ի պաշտօնավարութենէ աշխարհ Ատրպատական յամի 1834 ուսուցիչ կարգեցաւ նոյն առաջադաս աշակերտաց ի դպրոց Աթոռոյն Գրիգոր վարժապետ Շաքարճեան, որ եւ ըստ առաջնոյ օրինակի եթող ի միտս աշակերտելոցն զիւր շնորհալի իմաստից քանքար յայտնիկ միջոցի զսկիզբն կալու աստանոր ուսումն ուսւ լեզուի։ Իսկ յետ վախճանին Գրիգորի անդր ի Տփլիս յամի 1835 դասատուք էին ուսումնարանի Աթոռոյս Ստեփաննոս արքեպիսկոպոս Արարատեանց եւ Իսահակ վարդապետ Կողբացի, որք շարունակեցին զդասատուութիւն զաղատական արհեստին՝ զբացումն լուսաւոր Հայոց Սիւնհոդոսին յամին 1837»⁽¹⁾։

1836 թուին հրատարակուեց Պոլսոյ իմաստասէր Սյուրէպիանի կաթողիկոսարանն ու թեմական կեդրոնները պէտք է ունենային իրենց համապատասխան վարժարանները, պետութիւնից հաստատուած ծրարադրով եւ պետական վերահսկողութեան ներքոյ։ Վերջ էր տրւում կրթութեան անձնական հանդամանքին եւ պետութիւնը իր ձեռքն էր առնում այն ամբողջութեամբ։ Մանրամասնօրէն ճշգրտւում էին իւրաքանչիւր տեսակ դրպրոցում աւանդուող ոչ միայն աւարկանները, այլեւ նրանց չափը։ Կրթութիւնը պատահական մարդկանց ձեռքից առնուելով, վստահւում էր պետութիւնից ճանաչուած ուսուցիչներին։ Պոլսոյ իմաստասէր յօդուածներէրէ մէկը սահմանում էր. «էջմիածնի սեմինարիայի բարեկարգութեան, ուսման ընթացքի եւ այլոց վերահսկողութիւնը կախուած է պատրիարքից եւ ծայրագոյն խորհուրդից. իսկ թեմական սեմինարիաներինը եպիսկոպոսից եւ կոնսիստորիաներից»⁽²⁾։

(1) Հայրեհասէր, 1845, Թիւ 79։

(2) Նրէցեան Ա., «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը եւ Կովկասի Հայք», Թիֆլիս, 1896, էջ 368-369։

1837 թուից էլժիածնի դպրոցը դործում է համաձայն Պոլտեմիայի տրամադրութիւնների: Այն ահա ըստ ներկայ դրութեան միջոցաց մեծի Աթոռոյս ուսանին ի նոյն ուսումնարանի աշակերտք ժառանգաւորք եկեղեցւոյ ի հայ եւ ի ռուս լեզուս՝ ըստ յատկացեալ ժամուցն պատշաճ աւուրք եւ ըստ բաժանմանց ուսանելի աւարկայից»⁽³⁾:

Այսպէս, երբ էլժիածնի դպրոցը «ձեւ եմուտ Եւրոպայի կարգաց ըստ ամենայն հանգամանաց իւրոց», Սինոդը 1837 թուականին ուսուցիչ է հրաւիրում հայերէն եւ ռուսերէն լեզուների համար Յակոբ Արղանեանցին՝ Թիֆլիսից, որը սակայն էլժիածնում երկար չի դիմանում եւ հեռանում է, պատճառաբանելով տեղւոյն տաքը: Նրա տեղը պաշտօնի է կոչւում Իսահակ քահանայ Սահառունեանցը, որպէս ուսուցիչ հայոց լեզուի եւ քերականութեան, ճարտասանութեան եւ ջրիստոնէական վարդապետութեան. «Իսկ ի լեզուի Ռուսաց՝ կարգեցաւ Ռուս աստիճանաւոր»⁽⁴⁾:

1840 թուականը էլժիածնի վարդապետարանի մէջ նշանաւոր է ներանով, որ զասարանները կարգաւորում են ըստ եւրոպական ձեւի: Այդ դրութիւնը Սինոդի վերահսկողութեան տակ շարունակւում է եւ զանազոն նոթամեծութիւններով կատարելագործուելով՝ յանդուս է Գէորգեան ձեմարանին: 1840 թուին դպրոցը ունէր միայն երկու դասարան: Առաջին դասարանը իր հերթին բաժանուած էր նոյնպէս երկու: Առաջին մասում աւանդում էին. «Հայոց լեզու՝ զներքին տեղին ճարտասանութեան, դիմաբանութիւն, զքրիստոնէականութիւն, զթարգմանութիւն, զընթերցանութիւն եւ զվայելչագիրտութիւն: Երկրորդ կարգի՝ ուսանին ի հայումն՝ զքերականութիւն, լոյս, քրիստոնէական, զսրբազան պատմութիւն եւ այլն: Իսկ ի ռուս սկզբունս քերականութեան՝ զհասարակ ընթերցանութիւն եւ զվայելչագրութիւն: Եւ երրորդումն՝ զերկուց լեզուան սկզբունս ազատական արհեստին: Իսկ ի յերկրորդի դաստանն՝ ուսանին զհայ եւ զռուս մանկավարժութիւն»⁽⁵⁾:

Ռուսական տիրապետութեան հովանու տակ էլժիածնի վարդապետարանը եւրոպական լուսաւորական դրութեան բարիքներին էլ թափանձելով, հաստատապէս սկսեց վերելքի դժուար ճանապարհը, վարդապետարանը իր վրայից թօթափում էր ասիական ձեւերի հնոտին եւ զգնում էր իրեն յարմար լուսաւորութեան պատմունհներ: Դպրոցը քայլ առ քայլ ծաղկում էր եւ վերածւում կրօնա-հայագիտական իւրատեսակ մի համալսարանի:

ԺԹ Դարը յաջւում է մեր Ժողովրդի համար շատ ախուր պարմաններում: Դարի վերջը կատարեալ հակապատկերն է դրան ու Դարասկզբում էլժիածնի միաբանութեան կացութիւնը, մտաւոր զարգացման տեսակէտից, չափազանց տուրք է: Բացի մի քանի վարդապետներից (Յովհաննէս Շահխաթունեան, Մանուէլ Շահինեան, Զաքարիա Գուլասպեանց, Ղուկաս, Արքահամ եւ այլն) մնացած միաբանները՝ եպիսկոպոսներով հանդերձ՝ խորը աղքատութեան մէջ էին ընկղմուած: Դրա պատճառը ԺԼ Դարի վերջերի եւ ԺԹ Դարի սկիզբներին քաղաքական անկայունութիւնն էր, երբ Հայ Ժողովրդի ղեկավարութիւնը՝ հոգեւորականութիւնը յատկապէս, եռակողմանի յարձակւողների կողմից ենթարկուած էր կասկածի եւ հալածանքների իր ուսումնական կամ հայրենատիրական ամենաթոյլ նկատումների համար իսկ:

(3) Շահխաթունեան, Յոյնը, Հատ. Ա, էջ 121:

(4) Հայրենասէր, 1845, ԲԻւ 77:

(5) Հայրենասէր, 1845, ԲԻւ 77:

Յիշենք միայն: Աշտարակեցու ապստամբները, որոնք յարուցում էին նրա եւ նրա գործակիցների իւրաքանչիւր քայլի առաջ: Պարսիկները հեռ մուտքի վերջնական հաշուաւարդութիւնը, յետոյ, Երեւանեան նահանգի շուրջ Ս. Էջմիածնում կարելիութիւններ ստեղծուեցին նոր ձեւի դպրոցի հիմնադրման համար: Կարեցին առիթը բաց չթողնել: Ի հարկէ, ամէն ինչ կարելիութիւնից չէր կարող սկսուել: Մինչեւ հնացած, բորբոսած հասկացողութիւնները եւ վարժութիւնները ի սպառ հեռացումը ժամանակ եւ մեծ ճիգ էր հարկաւոր: Անցնելով ռուսական տիրապետութեան տակ, մեր հոգեւորականութեան եւ ամբողջ ազգի յետամնացութիւնը, համեմատած եւրոպացիներին, շեշտուած կերպով ի յայտ եկաւ, ինչպէս երբեմն այդ եղել էր Լեհաստանում՝ Նիկոլ Թորոսովիչի դէմ պայքարում: Մարզիկ շտապեցին ամբողջ մեզքը բեռնել շայ հոգեւորականութեան վրայ եւ տեղի-անտեղի պահանջներ ու մեղադրանքներ կիտեցին նրա ուսերին, առանց անդրադառնալու թէ ինչ էր եղել իրենց դերն ու պարտքը այդ հարցում եւ որքանով արդարացի էին իրենք իրենց:

Ճիշդ է, Կարեցու ժամանակ՝ 1837 թուականին Էջմիածնի վարդապետարանը վերակազմուած եւ նոր հիմունքներով էր դործուած, սակայն դեռ եւս չէր գտնուած այն ցանկալի բարձրութեան վրայ, որ իրեն վայել էր իրր կաթողիկոսարանի վարդապետարան: Այսուհանդերձ, ամբողջ Հայութեան ուշուրուշը կեդրոնացել էր նրա վրայ եւ բոլորն էլ իրենց յոյսերն ու իղձերը խարստում էին նրա վրայ: Բոլորը սպասում էին, որ չարագէտ վշտերից եւ բարբարոսութիւններից ազատուած Մայր Աթոռը կը ծառայի ազգին որպէս հոգեւոր-բարոյական խարխիւ եւ շուտով իրենց թօթափելով ազիտութեան խաւարամած ու թանձր քողը, կը նուիրուի իր հօտի կրթութեան եւ յառաջդիմութեան սրբազան գործին:

Այս մտահոգութիւնների մէկ արտայայտութիւնն է Մոսկուայից Լազարեան եղբայրների 1832 թուի Փետրուարի 4ի նամակը Կարեցուն ուղղուած: Լազարեանները շատ հարցերում մեղադրում են Կարեցուն, ապա ծանրանում Ս. Էջմիածնի դպրոցի խղճալի դրութեան վրայ եւ թուարկելով ներսէսի, Սահակի, Մեսրոպի, Գիւտի, Օձնեցու եւ այլ հոգեւորականների կրթական գործունէութիւնը, ուղղակի ասում են. «Արժանաւոր աթոռակալք Լուսաւորչին եղեն եւ ցուցին զինքեանս ոչ սակաւք, մանաւանդ Մովսէս կաթողիկոսն Տաթեւացին, որ բացի նիւթական շինութեանց պայծառացոյց զԱթոռը եւ դպրատամբ եւ ուսմամբ զանազան գիտութեանց, յաջորդ նորա Փիլիպոս կաթողիկոս որ ամեալ այլուստ զՍիմէոն Ջուղայեցի եւ զայլ վարժապետս իրթեաց զմիարանս Էջմիածնի ի բազում գիտութիւնս»:

Ապա այնուհետեւ Լազարեանները յիշատակում են յիշեցնում են Կարեցուն իր անմիջական նախորդների՝ Յակոբ Ջուղայեցու, Սիմէոն Նրեւանցու եւ Ղուկաս Կարեցու բազմարդին գործունէութիւնը դպրոցական աւարտէզում. «Բնիկ յետ մահուան Ղուկաս կաթողիկոսի, եւ այս բարի ինչ յուսք զաթոռակալաց դորին, բաց ի զանազան անկարգութեանց եւ չդիթութեանց»: «Սակայն», աւելացնում են Լազարեանները, «Աստուծոյ շնորհիւ տունդ, որ ազատուած է Պարսիկների բռնութիւններից եւ մտել է միւսաց կառավարութեան հովանաւորութեան ներքոյ, եւ դուք, որ այժմ օծուած էք մեր եկեղեցու եւ ազգի դուխ, անհանդիստ ակնկալութեամբ սպասեմք մանաւանդ թէ հաւատամք տեսնեն ձերդ ձեռամբ շնորհալի քայլերդ տեղադրող ըստ հոգեւորին եւ ըստ մարմնաւորին, զի վերադառնալիցս, բոլոր հոգեւոր դպրատուն վանս վարդապետաց. պայծառացի հսկական լեզու եւ դպրու-

թիւն ըստ օրինակի՝ վաճառքն Մխիթարեանց, ազակոտեցին անուամբն եւ անկիրթ եկեղեցականք, բազմաթիւն զանազան լեզուազէտք Կաթողիկոսական, արժանաւորք միայն ընտրեցին ի պաշտօնն օրստուածաբան Կեանարժանք մերժեցին. ի բաց լիցին յաստուածակերտ զահէդ՝ ամենայն՝ անկարգութիւն,՝ տգիտութիւն, անմիաբանութիւն,՝ զայթակղութիւն, հոգի պարսկային եւ այլ ամենայն անվայելչախանք, եւ վասն այսորիկ ի ներքոյ անցին կատարեալ քրքութիւն եկեղեցական հոգուաց, ուսումն իմաստութեանց լեզուաց եւ արուեստից, միաբան հղաժայտաբնութիւն, եւ բարի օրինակ լինութիւն աշխարհականացն(6) :

Լազարեանները իրենց այս հռչակաւոր նամակը գրել էին, ի հարկէ, նկատի առնելով Ս. Էջմիածնում կատարուած զանազան իրադարձութիւնները, նաեւ այն պարագան, որ Հայ հոգեւորականութիւնը ծաղրի առարկայ էր դարձել օտարների առջով՝ լինեն նրանք Լատիններ, Ռուսներ թէ Գերմանացիներ։ Այդ իսկ պատճառով, Լազարեանները իրենց վերոյիշեալ նամակում տեղեկացնում էին Կարբեցուն, որ, «ցաւօք սրտի մերում տեսաք եւ ընթերցաք զնոր պատմութիւն մի զազգէս Հայոց, զոր Գերմանացի ոմն ծանօթ մեզ Շուպերտ անուն նստեալ ի Բեղերքուրդ դատատու եւ կարգաւոր դպրոցի իւրեանց, գերմանացի լեզուաւ տպագրեալ է անդ իբր չորս ամիս յառաջ եւ տարածեալ յամենայն աշխարհ։ Երանի թէ զիտէիք դուք զայդ լեզու, առաքէի եւ ընթեռնուիք զգիրսն զայն. ոչ կարէիք չարտասուել եւ առ ամօթոյ կորանալ. բարի ինչ ոչ խօսի վասն հոգեւորականացդ. Աթոռն Էջմիածնի, ասէ, թէպէտ գլուխ է աղլին Հայոց՝ բայց չունի եւ ոչ հասարակ դպրատուն մի վասն իւրոցն. Եթոռայինք ամենայն վարդապետք եւ եպիսկոպոսք տղէտ են, ասէ, ղեկարկանութիւն իսկ ոչ ղիտեն, այլ միայն ուստեն եւ ըմպեն, յայդեղործութիւն պարապին, ոսկի եւ արծաթ հաւաքեն, փառաց եւ պատուոյ զենտ լինին եւ այլն, եւ այլն»(7) :

Լազարեանների ուրաւ, իրենց իսկ վկայութեամբ, տրտմում էր մանաւանդ, երբ օտարները Մխիթարեաններին դործունէութիւնն էին պիտաբանում, իսկ իրենք՝ Լազարեանները, փափաքում էին որ Ս. Էջմիածնում էլ այդպիսի գործունէութիւն ծաւալուի։ Եւ խորհուրդ են տալիս Կարբեցուն, որ ներսէս Աշտարակեցուն նշանակի Վրաստանի թեմի առաջնորդ, որպէսզի նրա դործակցութեամբ կարողանայ պայծառացնել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը։

Պատմութիւնից յայտնի է որ Կարբեցին չլսեց Լազարեանների իմաստուն խորհուրդը։ Խօսք էջր կարող լինել Աշտարակեցուն Վրաստանի թեմի առաջնորդ նշանակելու մասին, իսկ աւելին, յայտնի է նրա անխմատ պայքարը նաեւ Էջմիածնի միաբանութեան դէմ եւ ոմանց արտաքսել տալը վանքից։

Կարբեցին էջր սիրում լսել ուրիշներին։ Նրա ղեկավար ուժը անձնական փորձն էր, անփական կամքը։ Այդ մասին Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեանը գրում է. «Սակայն ինչ էլ գրէին եւ որքան էլ գրէին, Յովհաննէս կաթողիկոսի համար ուրիշ գրութիւն, ուրիշ կարգ ու կանոն եւ ուղղութիւն

(6) Սեդրակեան Արիստակէս եպիսկոպոս, «Յովհաննէս եպիսկոպոս Շահաթունեանցի Կենսաւթութիւնը», Պետերբուրգ, 1898, էջ 133-134։

(7) Նոյնը, էջ 135։

անհասկանալի էին միանգամայն, թո՛ղ թէ անիրազորեմի՝ եւ նա անշեղ հետեւելով իր անասմին եւ սովորածին՝ իւր մահից յետոյ թողեց մի միաբանութիւն, որի տիրու հռչակը մինչեւ անգամ բարձրագոյն անբաւականութեան առիթ տուեց(8) :

Որ Կարբեցին ոչ թէ ուսումնասէր չէր, այլ պարզապէս նուիրուած էր իրեն համար առաջնահերթ թուացող խնդիրներէ լուծման եւ չէր սիրում յաւիտեան գործունէութիւնը, ցոյց է տալիս այն փաստը, որ Վարդապետարանի համար ինքը նոր չէնք է կառուցում :

Յովհաննէսը ուսանողներ է ուղարկել Լազարեան ճեմարանում սովորելու, նրանց հետագայում Վարդապետարանում որպէս ուսուցիչ օգտագործելու նպատակով : Երկու հոգու ուղարկել է նկարչութիւն սովորեցնող Մոսկուայում, անշուշտ ելնելով վանական կարիքները բաւարարելու հեռանկարից : Մի ուսանող ուղարկուած է բժշկութիւն սովորելու՝ միշտ նոյն օգտապաշտ մտքից թելադրուած : Մօտաւորի, օրուան անմիջական կարիքները բաւարարելու, միայն Ս. Էջմիածնի միաբանութեան կարիքները նկատի ունենալու Կարբեցու այս մտայնութիւնը չի սիրուել, որոչ զէպէտմ էլ չի հասկացուել եւ տեղի է տուել սուր քննադատութեան : Ա. Երիցեանը Կարբեցուն սեւ գոյներով է ներկայանցում իր «Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը եւ Կովկասի Հայք» գրքում, մինչ Գիւտ ծայրագոյն վարդապետը 1919 թուի «Արարատում հրատարակած իր ուսումնասիրութեան մէջ աւելի անկողմնակալ, ճշմարտացի դատումով փաստում է Կարբեցու ուսումնասէր լինելը : Գիւտ ծայրագոյն վարդապետը իր նիւթերը քաղել է հայրապետական դիւանից, նրանք համեմատել Երիցեանի գրածների հետ եւ յայտնաբերել մէկից աւելի ներութիւններ ու տարբերութիւններ, որոնք խօսում են ի նպաստ Կարբեցու ուսումնասիրութեան :

Կարբեցու կենսագրութիւնը գրել է նրա մտերիմ գործակից Յովսէփ արքեպիսկոպոս Վեհապետեանը : Աւելորդ չէ այնտեղից մէջբերումներ կատարել Կարբեցու դպրոցական գործունէութեան վերաբերեալ .

«Վերանորոգեց տպարանն անպործ մնացեալ ի բազում ամաց հետէ . երաց դատուել ուսումնարանն վաւն վանական հոգեւորականաց կարգաւորեալ պայն եւրոպացի ձեւ, կարգեաց ի նմին վարժապետ զՄեսրոպն Թադիսդեանց եկեալն ի Հնդկաց այր գիտակ բուն լեզուին Հայոց, Անգղիացւոց եւ այլոց, յետ նորա գործողորն Շաքարլեան՝ եկեալն ի Կարնոյ, վարժապետ անուանի բազմամեայ տաղասութեամբ եւ ապա զԿնի մահուան նորա կարգեաց կառավարիչ աւագ վարժապետ հայկաբանութեան եւ աստուածաբանութեան զաւագ քահանայն Հայոց Վրաստանի դիսանակն Սահառունեանց, որ հմուտ էր րազում լեզուաց եւ երեւելի եղեւ Թարգմանութեամբ պէսպէս շահեկան մատենից եւ շարադրութեամբ դասառական գրեանց յօգուտ ուսումնարանին Էջմիածնի, յորում յաւելաւ թիւ կրտսեր վարժապետաց հայ եւ ռուս լեզուաց : Այս ուսումնարան յընթաց երկուց ամաց այնքան առաջադէմ զարգացաւ, մինչեւ բազումք յաշակերտաց իւրոց աւարտեալ դերբակներէն, զճարտասանութիւն, զհրեշտակարանութիւն եւ զմասունս ինչ աստուածաբանութեան առ ոտս յիշեալ աւագ քահանայի ընտրութեամբ Սիւնհոգոսին կարգեցան դասաստու վերողբեալ առարկայիցն եւ շարադրեցին զլիրս, է որ ար-

(8) Սեդրակեան, հոյմը, էջ 138 :

ձակ, է որ ոտանաւոր արժանաւոր տպագրութեան, եւ թաղում ճոռս եւ քա-
րոզս եւ գրուածսն(9) :

Գ Լ ՈՒՒ ԺԳ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ՆԵՐՍԷՍ Ե ԱՇՏԱՐԱԿԵՑՈՒ ՕՐՈՎ

(1843 - 1857)

1843 թուի Ապրիլի 17ին Ս. Էջմիածնում գումարուած ազգային-եկե-
ղեցական ժողովը միաձայնութեամբ՝ 26 ձայնով կաթողիկոս է ընտրուած այն
անձին, որին Հայ ժողովուրդը վաղուց երազում էր կաթողիկոսական դահի
վրայ տեսնել: Այդ անձը Ներսէս Արքեպիսկոպոս Աշտարակեցին էր, այն ժա-
մանակուայ Նոր Նախիջեւանի եւ Բեսարաբիայի Թեմի բաղմարդինն առաջ-
նորդը: Ներսէս Աշտարակեցին 1843 թուին 73 տարեկան էր:

Վարդապետարանում Աշտարակեցու դպրոցական գործունէութիւնը
կարելի է բաժանել երկու շրջանի.

ա) նախքան կաթողիկոսութիւն.

բ) յետկաթողիկոսութեան շրջան:

Առաջինը ղուգադիպում է Եփրեմի կաթողիկոսութեան՝ ԺԹ Դարի
սկզբնաւորութեանը, որի մասին արդէն խօսել ենք իր տեղին:

Որպէս Էջմիածնի դարգացած եպիսկոպոս եւ ուսումնասէր մարդ,
նա իր վարչական եւ հասարակական բաղմարդալ ժամանակից մի մասը յատ-
կացրել է ուսուցչութեան: Միշտ մօտիկ ու քաջալերող է եղել դպրոցին ու
նրան ծառայողներին: Այդ շրջանին նրա դպրոցական գործունէութիւնը շատ
աւելի եռանդուն եւ արդիւնաւէտ է եղել, քան իր կաթողիկոսութեան միջո-
ցին: Վերջին շրջանին իրենից սպասուած արդիւնքը չտեսնելով, շատերը
սուր կերպով քննադատել են նրա ճանուումնասիրութիւնը, մեղադրելով
նրան որ աւելի շատ տնտեսական ձեռնարկութիւնների ետեւից է ընկել, փո-
խանակ հետեւելու դպրոցական գործունէութեան, ինչպէս որ իրեն պէս զար-
դացած եւ փորձառու անձնաւորութիւնից սպասելի էր: Դա իր յատուկ ար-
դարացուցիչ պատճառը ունի: Նա առայժմ Էջմիածնի քարուքանդ դիւղական
շրջապատը նեղ ու անյարմար էր գտնում Կարբեցու կաթողիկոսութեան հե-
տեւանքով կամայական եւ ուսումնատեսաց դարձած միաբանութեան շրջա-
պատում: Յետոյ, Թիֆլիսի իր անունը կրող Ներսիսեան դպրոցը նրա համար
Էջմիածնի Վարդապետարանի հանգամանք ունէր, մի բան, որը նա ակնյայտ
կերպով մտցրել էր ձեմարանի ծրագրում: Ուրեմն այնքան էլ սուր կարիք
չէր զգացում Էջմիածնում էլ նման մի վարդապետարանի բացման: Նա ու-
ղում էր Էջմիածնում ստեղծել նիւթական ամուր հիմք եւ նրա վրայ կառու-
ցել նոր վարդապետարանը: Դժբախտութիւն է, որ իր ժամանակուայ միա-
բանութիւնը երբեք չկարողացաւ հասկանալ ու դիմաւորել իր մեծագործ
պետի տնտեսական ձեռնարկութեանց բնոյթն ու նպատակը, եւ հնարաւոր

(9) Արարատ, 1919, 1-12, էջ 62-63: